

SİVİL ASKER İLİŞKİ LİTERATÜRÜNDEN 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNE BAKMAK*

Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU**

Özet

Güvenlik olgusu gerek bireylerin gerekse de grupların kendini savunmaları noktasında önem arz etmektedir. Devlet mekanizması içerisinde yer alan vatandaşlar güvenliklerinin sağlanması adına meşru kullanma tekeli ordu kurumuna vermişlerdir. Türkiye gibi demokrasi yolculuğunu tamamlamamış ülkelerde ordu asli kurucu unsur statüsünde bir varlık gösterdiği için sivil siyasi iradenin görev alanında da söz hakkı olduğu vurgusunu yapmış olduğu müdahaleler neticesinde göstermektedir. Klasik sivil asker ilişkisi teorisyenleri Samuel P. Huntington, Morris Janowitz ve Wright Mills Türk sivil asker ilişkisi literatüründe sivil-asker ilişkilerinin analiz edilmesinde önemli başvuru kaynakları olma noktasında literatüre katkı sağlamışlardır. Peter Feaver ve Rebecca Schiff ise sayılan sivil asker ilişkisi hususunda klasik kabul edilen yaklaşımların aksine vatandaşın da sistemin içerisine dâhil edilmesi gerekliliği noktasında görüş beyan etmişler ve çalışmalar yapmışlardır. Bu anlamda da modern sivil asker ilişkisi literatürüne katkı sağlamaktadırlar. Bu çalışmadaki ana amaç Türkiye’de meydana gelmiş ve toplumun her alanında derin izler bırakmış olan 12 Eylül 1980 askeri darbesinin sayılan beş farklı teorisyenin sivil-asker ilişkisi kuramları üzerinden analiz etmektir. Sivil asker ilişkisi literatürüne bakıldığında çıkarılan netice ise 12 Eylül darbesini tek bir teori ile açıklamanın olası olmadığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Darbesi, Sivil-Asker İlişkileri, Samuel P. Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff, Peter Feaver, Wright Mills

LOOKING AT THE MILITARY COUP OF 12 SEPTEMBER 1980 FROM THE CIVILIAN-MILITARY RELATIONS LITERATURE

Abstract

The fact of security is important for both individuals and groups to maintain themselves. Citizens within the state mechanism have given a monopoly of legitimate use to military institutions in order to provide their security. In countries, such as Turkey, which have not completed their democratic headway, the military has the status of a primary founding element, and the civilian political will has the right to have a say in its field of duty, as a result of its interventions. Samuel Huntington, Morris Janowitz and Wright Mills who are classical civil-military relations theorists have conducted to the Turkish civil-military relations literature by becoming important reference sources in analyzing civil-military relations. Peter Feaver and Rebecca Schiff remarked their opinions and enforced studies on the necessity of including the citizen into the system, contrary to the classical approaches regarding the military-civilian relationship. In this sense, they contribute to modern civil-military relations literature. The main purpose of this study is to analyze the military coup of September 12, 1980, which took place in Turkey and left deep traces in every aspect of society, through the civil-military relations theories of these five theorists. Looking at the civil-military relations literature, it is not possible to explain the coup of September 12 using a single theory.

Keywords: The Coup of September 12, Civil-Military Relations, Samuel Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff, Peter Feaver, Wright Mills

* Bu makale, tarafımdan hazırlanan Sivil Asker İlişkilerini Açıklayan Teoriler ve 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi (Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024) adlı tezden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, seydabukrucu@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1170-317X

Extended Summary

The fact of security is important for both individuals and groups to maintain themselves. Citizens within the state mechanism have given a monopoly of legitimate use to military institutions in order to provide their security. In countries, such as Turkey, which have not completed their democratic headway, the military has the status of a primary founding element, and the civilian political will has the right to have a say in its field of duty, as a result of its interventions. Samuel Huntington, Morris Janowitz and Peter Feaver who are classical civil-military relations theorists have deduced to the Turkish civil-military relations literature by becoming important reference sources in analyzing civil-military relations. Wright Mills and Rebecca Schiff remarked their opinions and enforced studies on the necessity of including the citizen into the system, contrary to the classical approaches regarding the military-civilian relationship.

The main purpose of this article is to look in order to adjust the dynamics of civil-military relations, which is an important tract of study in Turkey, examining the civil-military relations literature of Samuel P. Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff, Wright Mills and Peter Feaver who are looking at whether the coup of September 12, is explained or not by these theories and analysis. In the article, a framework was created to understand the civil-military relations literature in Turkey and the parties that announced the coup were discussed, starting from the point of view of civilian political will and the military's areas of expertise.

The article consists of two main sections, apart from the introduction and conclusion sections. In the first part, the literature on civil-military relations in Turkey will be debated, and in the second part, the explanation of five different ideologies and in what ways these theories will or will not explain the coup of September 12, 1980 will be discussed. The article first focused on what the civil-military relations literature in Turkey is, then five different theorists' civil-military relations literature was examined, and finally, the extent to which this literature explained the coup of September 12, was examined. The sources required for the article are obtained from sources based on published studies. The article was conducted using the historical analysis technique, one of the qualitative research methods. Document review has been carried out and includes the analysis of written materials containing information about the cases targeted to be identified.

When we look at Turkish civil-military relations, it is clear that, different their equivalents in the West, they appear in different forms with both political and social patterns. When we look at the 1980 coup specifically, it is an undeniable situation that the intervention was supported by the public. When evaluated in a historical context, citizens draw the framework for military-civilian relations by making periodic analysis. Namely, citizens who expressed various statements with a positive perspective on the 1980 coup did not prefer and support the political options supported by the military administration.

In the period following the 1980 coup, democratization process factors sustained the balance and directly impressed the military professionalization and civilian control process. The concept of civil society has made its presence felt since the 1980s, and non-governmental organizations have been a factor in the acceleration of democracy. This situation has been a factor in maintaining the validity of the concept of objective and subjective civilian control. Civilian control is defined as an autonomous area that is used to indicate the social and economic area other than state authority, operates according to the rules and principles they determine within themselves, and regulates itself outside civilian political will. As discussed in the article specifically about the 1980 coup, it is not possible for a single theory of civil-military relations to explain the coup.

Giriş

Bu makalenin amacını; Türkiye'de önemli bir çalışma alanı olan sivil asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamak adına Samuel P. Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff, Wright Mills ve Peter Feaver'ın sivil asker ilişkisine dair bakış açılarının 12 Eylül 1980 darbesini açıklanma/açıklanmama durumuna bakılması ve analiz edilmesi oluşturmaktadır. Makale

de ayrıca Türkiye'deki sivil asker ilişki literatürünü anlamak adına bir çerçeve oluşturularak sivil siyasi irade ve askerinin uzmanlık alanları noktasından hareket edilerek darbeyi açıklayan taraflar ele alınmıştır. Makalede öncelikle Türkiye'deki sivil asker ilişki literatürünün ne olduğu üzerinde durulmuş, akabinde beş farklı teorisyenin sivil asker ilişki literatürünün incelemesi yapılmış ve son olarak da bu literatürün 12 Eylül 1980 darbesini açıklama/açıklanmama durumuna

bakılmıştır. Makale, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel analiz tekniği kullanılarak literatür tarama yöntemi ile yapılmıştır. Makalede belge incelemesi yapılmış olup tespit edilmesi hedeflenen olgular hakkında bilgileri ihtiva eden yazılı materyallerin analizi mevcuttur.

Demokratik anlamda tam manası ile gelişim gösterememiş toplumların temel sorununu sivil-asker ilişkileri oluşturmaktadır. Çünkü bu toplumlarda sivil asker ilişkileri çatışmacı bir tavır sergilemektedir. Böyle toplumlarda sivil siyasi iradenin görevini nasıl icra etmesi hususunda gerek kamu kurumlarında gerekse de toplum nezdinde bir uyum söz konusu olamamıştır. Bu durumdan dolayı da bu tarz bir gelişim çizgisi sergileyen devletlerde yönetim dalgalı bir görünüm sergilenmektedir.¹

Tarihsel anlamda kökenlerine bakıldığında asker kelimesinin ilk olarak ne için ve kim için kullanıldığını bilmek gerekmektedir. "Soldier" kelimesi günümüzde asker olarak kullanılmakta olup tarihsel arka planına bakıldığında Bizans parası olan Solidos'tan türetildiği kabul edilmektedir. Solidas kiralanan adam biçiminde tasvir edilmektedir. Savaş bitiminde soldier'lar ganimetten paylarını alırlardı. Kendi liderlerine onları askere alan hükümetten daha çok sadakat duygusu mevcuttu².

Bireylerin veya grupların savunma ve özellikle güvenliklerini sağlama ihtiyaçları insanlık tarihinin başlangıcından bu yana var olan destansı hikâyede de anlatıldığı üzere en önemli sorun olarak tanımlanmaktadır. Platon milat alındığında neredeyse tüm siyaset bilimciler bu konular üzerinde durmuşlardır. Nihayetinde de toplum güvenliğinin sağlanabilmesi için zor kullanma tekelini elinde bulunduran bir gr-

bun var olması gerekliliği üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Kuvvet kullanma tekelini elinde bulunduran grup için elbette denetlenme sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır. Çeşitli yetkilerle donatılmış olan mevcut grupların nasıl ve ne şekilde denetleneceği ile alakalı uzlaşmaya varılamamıştır. . Romalı bir şair olarak nam salan Juvenal, icra etmiş olduğu şiirinde (M.S. 1.YY) "Muhafızların muhafızlığını kim yapacak" dizesi ile belki de günümüzde de sıkça tartışılan bir konuyu ifade etmektedir³. Değişen dünya düzeni ile insan topluluklarını koruması için görevlendirilen gruplar gelişmiş, özelleşmiş ve en nihayetinde de kurumsallaşmışlardır. Günümüzde de varlığını sürdüren modern silahlı kuvvetlerin ortaya çıkışı Orta Çağ'a kadar götürülebilir ki Batılı devletlerin orduyu standartlaştırılmış bir örgütlenmeye çevirmesi de bu çağda vuku bulmaktadır⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin var oluş serüvenine bakıldığında göze ilk çarpan darbeler ile demokrasi sürecine ara verilmesidir. Türkiye'de askere biçilen rol, askerin gerek halk gerek sivil siyasi irade gözündeki değeri ülke savunmasının gerçekleştirilmesi yönündedir. Ordu, ülke çıkarları gerek iç gerekse de uluslararası arenada sıkıntıya düşerse sivil siyasi iradenin kararı ile sürekli bir biçimde eğitilmiş olmak ve savaşa hazırlıklı olmak mecburiyetindedir. Ordu sulh durumunda her çeşit tehdide karşı koymak için teşkilatlanmak ve savaşa hazır hale gelmek zorundadır⁵. Türkiye'de tarihsel bakış açısından analiz edildiğinde sivil asker ilişkisi alanlarının tartışmaya değer bir alan olduğu sonucuna varılabilmektedir. Sivil asker ilişkilerine bakıldığında karşımıza güç ilişkileri çıkmaktadır. Sivil asker arasında var olan çekişmeli ilişkide hangi tarafın üstün geleceği konusunda çatışma mevcuttur. Fakat ana amaç etkin bir biçimde ilişki düzeyinin sağlanması ve güvenliğin tesis edilmesidir⁶.

1 Abdolvahap Akıncı, "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E- Mihtıra", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 / 2 (2016), 39-58.

2 Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 56.

3 Yusuf Alabarda "Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK'nın Dönüşümü". *Liberal Düşünce Dergisi*, 84 (2016), 5-17.

4 Andrew Heywood, *Siyaset*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2010), 25.

5 Ali Fuat Gökçe, "Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye İçin Askeri Ombudsmanlık Önerisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 / 2 (2012), 203-227.

6 Tanel Demirel, "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy", *Middle Eastern Studies*, Jan (2004), 40 / 1 (2004),127-150.

Türkiye’de sivil asker ilişkileri noktasında genel kanı ordunun sivil siyasi irade üzerinde hegemonya kurduğu yani egemen bir güç olduğu yönündedir. Ordu süreç içerisinde yapmış olduğu kesintiler neticesinde seçimle iş başına gelen yönetimlerden daha güçlü bir etkiye sahip konuma gelmiştir. Bu durum da ülkenin demokratikleşmesinin önünde bir set olarak kalmıştır⁷.

Osmanlı toprakları üzerinde kendi bağımsızlık mücadelesini veren Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan ordu-millet anlayışı ile kurumsallaşmış, kolaylıkla değiştirilemeyecek bir yapı devralmış, bu yapı yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin temel dinamiğini oluşturmuştur. Tek parti fikrinin 1946 yılına değin hâkim olduğu, önce Mustafa Kemal Atatürk akabinde lider olan ve “ikinci adam” olarak adlandırılan İsmet İnönü; yani demokratikleşme sürecinin başlangıcında tek adam odaklı bir siyasal hayat geçiren Türkiye Cumhuriyeti, pratik manada tam olarak işlemese de şekilsel manada batı normlarını içine alacak biçimde çok partili hayata ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası ortama ayak uydurmak için geçmiştir. Fakat çok partili yaşamam geçiş salt II. Dünya Savaşı ortamının yaratmış olduğu bir durum da değildir. Toplumsal manada bir arzu da söz konusudur. Şöyle ki zengin toprak sahipleri ile asker – sivil bürokratik seçkinler arasındaki koordinasyon ve iş birliğinin etkisini yitirmesi iç sebep olarak tanımlanabilmektedir. Özel sektörün Cumhuriyetin ilanından bu yana gelişim göstermesi devleti bir ayak bağı olarak görmesine sebebiyet vermiştir. Özel sektör iktidar üzerinde de söz sahibi olmak istemiştir. Bu talebe karşın özellikle devletçilik politikasının daha sert bir biçimde uygulanması gerektiğini savunan gruplarda dönemde varlık göstermektedir. Savaş boyunca uygulanmak durumunda kalınan katı ekonomi politikaları neticesinde

de çok partili döneme geçilmek istenmiştir. Böylelikle muhalefet ile iktidar gelebilecek olan karşıt görüşleri birlikte ve paylaşarak göğüsleyebilecektir⁸. Bu geçiş, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makalenin ana noktasını oluşturan 1980 askerî darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde emir- komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen ilk darbe olması açısından diğer darbelerden farklılık arz etmektedir. 1960 darbesinden farklı olarak ordu yönetiminde 1960 darbesine oranla daha fazla kalmış ve 1961 Anayasasını çok farklı bir biçimde değiştirme ihtiyacı hissetmiştir. 1961 Anayasasının yaratmış olduğu özgürlükler kısıtlanmış, seçim sisteminde değişiklikler yapılmış ve halkın hareket alanı önemli ölçüde daraltılmıştır. Bu da toplumsal etkisi çok yüksek olan bir darbe olan 1980 darbesini diğer müdahalelerden farklılaştırmıştır.

1. Türkiye’de Sivil Asker İlişkileri Literatürüne Bakış

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin alan yazımı geç bir dönem olarak sayılabilecek 1990’lı yıllarda başlamaktadır. Özellikle, uluslararası literatürde ortaya çıkan sivil-asker ilişkileri teorileri bu çalışmalara referans noktası olmuştur. Yasal anlamda Türkiye’deki sivil-asker ilişki literatürü ise 1999⁹ yılı başlangıç alınmak kaydıyla çeşitli değişiklikler göstermiştir. Yapılan yasal düzenlemeler neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) sivil siyasi irade üzerindeki vesayetini kaybetmeye başlamıştır. Türkiye’de sivil asker ilişkileri konusunda araştırma yapan siyaset bilimcilerin birçoğu ABD özelinde Avrupa ülkelerini de işin içine katarak sivil-asker ilişkilerini kullanmak kaydı ile darbe açıklaması yapma yolunu tercih etmişlerdir. Demokratik kontrol anlamında açıklamalara bakıldı-

7 Önder Canveren, “Türkiye’de Ordu- Siyaset- Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Mülkiye Dergisi*, 45 / 1 (2021), 125-153.

8 Murat Karataş, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11 / 32 (2022), 309.

9 Türkiye, 10-11 Aralık 1999 tarihinde olan Helsinki Zirvesi’nde AB’ye aday ülke konumuna getirilmiştir. Bu durum sivil asker ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine sebebiyet vermiştir. Yasal değişiklikler Kopenhag kriterleri çerçevesinde belirlenmiştir. Bunlar; insan haklarına, demokrasinin geliştirilmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması biçimindedir. Ayrıca uyum süreci sebebi ile anayasal değişiklikler yapılarak sivil-asker ilişkileri düzenlenmeye çalışılmıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz: Yaprak Gürsoy, “The Changing Role of the Military in Turkish Politics: Democratization Through Coup Plots?”, *Democratization*, 19 / 4 (2012), 735-760; Kivanç Ulusoy, “Turkey’s Reform Efforts Reconsidered, 1987–2004”, *Democratization*, 14 / 3 (2007), 472–490; Bahar Şahin, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar”, Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.), *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları İçinde*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, 72–100.

ğında ABD, Latin Amerika, Avrupa ve Çin örnekleri Türkiye ile benzer özellikler gösterebilmektedir. Bahsi geçen devlet pratiklerinde ordu sorgusuz sualsiz bir biçimde sivil siyasi iradeye tabi olmak durumundadır¹⁰.

Türkiye, demokratik anlamda ileri bir demokrasiye sahip ülkeler arasında kabul görmemektedir. Demokrasi birçok kez askerî darbeler ile kesintiye uğramıştır. 1960 askerî darbesi ile başlayan süreç Türkiye’de sivil asker ilişkisinin sorunlu yapısını gözler önüne sermektedir. Demokrasi müdahalelerin ardından yapılan seçimler ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum demokrasinin şekli anlamda işlediği anlamını taşımaktadır. Demokrasinin tam anlamıyla kurumsallaştığı ve yerleştiğini söylemek doğru değildir ki müdahale sonrasında otoriter rejimlere dönememek bunun bir kriteri olarak görülmemektedir. Darbeler ile demokrasi arasında sürekli bir biçimde gidip gelen Türkiye’de tarihsel miras ve güçlü devlet geleneği ile ordunun siyaset üzerinde güçlü etkisi vardır¹¹.

Türkiye tarihinde sivil-asker ilişkileri üzerine incelemeler¹² yapıldığında karşımıza siyasi otonomiye sahip bir TSK çıkmaktadır. Yasal düzenlemeler ile

ordu sivil siyasi iradeden ayrılmış, özellikle 1960 askerî darbesinden sonra giderek sistemin içerisine girmiştir. Yapılan her müdahale ile giderek artan oranda sivil siyasi otoritenin yetkilerini sınırlandırmıştır¹³. Türk sivil-asker ilişkilerini el alan araştırmaların birçoğunda Huntington (1957)’ın, Asker ve Devlet eseri incelenmiş ve kullanmış olduğu liberal sivil asker ilişki kuramının analiz çerçevesi kullanılmıştır¹⁴.

Dünyada ve Türkiye’de vuku bulan gelişmeler neticesinde 12 Eylül 1980 tarihinde meydana gelen askerî darbe özellikle Türkiye’nin siyasal sisteminde bir mihenk taşı oluşturmıştır. 12 Eylül darbesi neticesinde tüm siyasi partiler kapatılmış, parti liderleri ve partinin önde gelen isimleri siyasetten men edilmiş ve akabinde de yargılanmışlardır. Turgut Özal gibi yeni isimler siyaset sahnesindeki yerini almış ve yeni partiler ortaya çıkmıştır. Turgut Özal liderliğinde kurulan Anavatan Partisi cemaat önderleri ve tarikat şeyhleri ile ilişki kurarak siyasal İslam’ın yeni partisi olmuştur¹⁵.

Türkiye özelinde bakılacak olursa Huntington’ın eserleri açık veya örtülü bir biçimde sivil asker ilişkilerini açıklamakta ana kaynak özelliği göster-

10 Aydın, Ersel, "A paradigmatic shift for the Turkish generals and an end to the coup era in Turkey". *The Middle East Journal*, 63 / 4 (2009), 582.

11 Heper, "The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy", *Comparative Political Studies*, 174.

12 Asker-sivil ilişkilerinde daha çok devlet merkezli olarak hareket eden Çağlar Keyder (2008), Şerif Mardin (1990) ve Metin Heper (1985), ülkenin modernleşme biçimini "tepeden inme" olarak tasvir etmektedirler. Ordu, kuvvet kullanma tekelini elinde bulundurması ile hem seçkin bir yapı ihtiva etmekte hem de modernleşmenin zorunluluklarının oluşması için yukarıdan aşağıya baskı uygulayan bir yapı biçiminde tanımlanmaktadır. Heper (2006), ayrıca darbelerin nedeni olarak devlet ve sivil elitler arasında var olan nevi şahsına münhasır ilişkiler üzerinde durmaktadır. Darbelerin güçlü devlet biçimleri ve güçlü devlet olgusu neticesinde biçimlendiğinin altını çizmektedir. Heper, liberal çoğulcu analizlerin yetersizliği üzerinde özellikle durmaktadır. Bu daha çok devlet merkezli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Ayşe Gül Altınay (2006), Ümit Cizre Sakallıoğlu (2004), Ali Bayramoğlu (2004), Tanel Demirel (2010), ve Kemal Karpat (2010) askeri darbelerin darbe yapan tarafına değil de sivil siyasi irade tarafına bakmaktadır. Fakat ordu her sivil siyasi iradeyi duraklattığında kendi iç yapısında da birtakım değişiklikler göstermektedir. Ordunun tüm kurumların üstünde bir kontrol mekanizmasıymışçasına hareket etmesi kendini rejim bekçisi konumunda tanımlamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da sivil-asker ilişkisi literatüründe salt dış gözlemlerle TSK’nın davranış kalıplarının anlaşılması durumunu oluşturmaktadır. Fakat TSK gizlilik ve güvenlik gibi nedenler ile bilgi paylaşımı noktasında ulaşılabilir bir tavır sergilememektedir. Bu da sivil asker literatürü incelemelerinde asker tarafından yapılacak olan değerlendirmelerin kadük kalması anlamını taşımaktadır.

13 Yaprak Gürsoy, "Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Nedenleri". *Uluslararası İlişkiler*, 11/ 43 (2014), 164.

14 Huntington genel anlamda bakıldığında askerin mesleki bir grup olarak tanımlanıp sınırının çizilmesi zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Huntington, sivil siyasi iradenin asker üzerindeki denetiminin sağlanması adına objektif kontrol durumunun kullanılmasını gerektiğini belirtmektedir. Askerin profesyonel yeteneğinin en üst seviyeye ulaştırılması objektif kontrol kavramı ile tanımlanmakta olup sivil siyasi iradenin yetki alanına dokunmaması da dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta olarak kabul edilmektedir. Huntington diğer meslek grupları ile profesyonel askeri ayıran temel noktaların uzmanlık, sorumluluk ve değerlerin ortak hale getirilmesi olduğu üzerinde durmaktadır. Bu üç kavram olursa orada profesyonellikten ve objektiflikten bahsedilebilmektedir (Huntington, *Asker ve Devlet*, 80-81).

15 Rahman Dağ, *Ideological Root of the Conflict between Pro- Kurdish and Pro- Islamic Parties in Turkey*. (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2016).18.

mektedir. Birçok yazar Huntington'ın eserlerinden esinlenmiştir. Örs (1996)¹⁶'ün belirttiği üzere sivil-asker ilişkilerini irdeleyen literatürde en fazla incelenme konusu olan durum 12 Eylül 1980 askerî darbesidir. Özal hükümetinin başa gelmesi ve akabinde AB'ye tam üyelik başvuru dönemi sivil-asker ilişki tartışmaları için önem arz etmektedir. En fazla ve yoğun tartışmalar bu dönem içerisinde olmuştur. Bu tartışmalarla beraber sivil-asker ilişkileri yazımı çeşitli açıklayıcı teori veya yaklaşımlarla genişlemiştir.

Sivil ve asker arasındaki ilişki ağı 1950'li yıllarda batı ülkelerinde tartışma konusu olmaya başlamıştır. Askerî sosyoloji bağlamında değerlendirildiğinde ise batı dışı dünya ön plana çıkmaktadır. Coğrafik yayılma bu biçimde vuku bulmaktadır. Batı harici bölgelerdeki problemlerin çözüme kavuşturulması ve bu çözümlere uygun politikaların belirlenmesi Soğuk Savaş boyunca asker sivil ilişki dinamikleri anlamında önem arz etmektedir. Asker ve sivil arasında var olan ilişki salt sivil kontrol noktasında olmamakta, ordunun farklı toplumsal kurumlar ile ilişkilerinde ulus aşırı örgütler ile var olan veya olması muhtemel etkileşimini kapsamaktadır.

Türkiye örneğinde ordu sürekli sivil siyasi iradenin uzmanlık alanına müdahil olmuş ve siyasetle iç içe olmuştur. Olaya bu açıdan bakıldığında Huntingtoncu yaklaşımların yani objektif kontrol ve profesyonelleşme çerçevesinde darbelerin analiz edilebileceği ve sivil-asker ilişkilerini açıkladığı görülmektedir. Fakat tam anlamıyla Türk siyasal yaşamı pratiği -ki bu çalışma da 1980 askerî darbe özelinde bakılmaktadır- sivil-asker ilişkilerini açıklamakta bazı yönleri ile yetersiz kalmaktadır. Çünkü teoriler salt askerî darbe nedenlerini açıklamak üzerine kurulmuştur. Türkiye örneği için bakıldığında Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar askerî darbe olmamıştır. Her daim rejimin bekçisi olan ordu bu dönemde neden bir müdahaleye gerek duymamıştır sorusuna yanıt net bir

biçimde teoriler ışığında ortaya konulamamaktadır. Fakat tamamen ordunun kenarda kaldığını söylemek mümkün değildir. Hatta siyaset ordu ekseninde şekillenmiştir. Batılı paradigmanın gözden kaçırıldığı nokta, sivil siyasi iradenin var olduğu dönemlerde dahi askerin sivil siyasi iradenin kontrolünde olsalar bile siyaseti yönlendirdikleridir. Batılı bakış açısı ile bakıldığında, Türkiye'de var olan orduya olan bağlılık ve güven duygusu onun siyasete müdahil olduğunda da halktan destek göreceği fikrini gözden kaçırmak anlamına gelmektedir¹⁷.

2. Sivil- Asker İlişkileri Teorilerinden 1980 Darbesine Bakmak

12 Eylül 1980 darbesini sivil asker ilişki literatürü noktasında incelemeye önce darbenin sebeplerine ve sonuçlarına bakmak kısaca yerinde olacaktır. 1980 askerî darbesi, belirttiği üzere Türkiye Cumhuriyeti tarihinde emir- komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen ilk darbe olması açısından önemlidir.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin meşruiyet meselesi, özellikle modern toplumlarda, temel problemlerden ayrı bir biçimde değerlendirilemeyecek kadar önemlidir. Ordunun toplumsal kabul durumu politik ve toplumsal örgütlerde tek taraflı farklılıkların ve değişimlerin bireylerin etkisini ve gücünü sınırlandırdığı fikri toplum nezdinde kabul görmektedir. Ordunun meşruiyeti kavramı ayrı bir önem taşımaktadır. Sivil kurumlar üzerinde silahlı kuvvetler her daim üstünlük kurmaktadır. Şiddeti yönetmedeki uzmanlık, silah kullanma ve bulundurma tekeli ve kurumsal kimlik duygusunun çok güçlü olması belirli bir güç tekeli oluşturmaktadır. Sahip olunan bu güç Pretoryen bir görüşle yapılan siyasette uygulanma durumunda ise ordu her daim sivil siyasi iradenin icraatlarına müdahale etme yetkisini kendinde görme yetisi ile neticelenmektedir. Asıl sorun aslında askerin bu durumun ardından süregelen yönetimi nasıl meşrulaştırılacağı

16 Birsen Örs, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, (İstanbul: Der Yayınları, 1996), 48. Örs (1996), Türkiye'deki askerî darbeleri veya müdahaleleri ordunun kendi yapısal özellikleri, sivil siyasi iradenin başarısızlığı, siyasal kültür, ekonomik kötü gidişat ve meşruiyetin kaybı olarak kategorize etmiş ve bu başlıklar altında irdelemiştir. Temel araştırma konusu askerî darbelerin nedenlerini araştırmak olan bu çalışma, Preoteryenizm üzerinden bir açıklama modeli geliştirmeye çalışmıştır. Teorik zeminini genel anlamda Finer, Huntington ve Nordlinger'in kuramsal yaklaşımlarından almış ve müdahaleleri en aza indirme yolu noktasında cevaplar aramıştır. Diğer taraftan, Huntington'ın sivil-asker ilişkilerini kurumsal yapı ile açıklaması literatürde önemli bir yere sahip olmasından esinlenerek, Fatih Demir (2004), "Sivil-Asker İlişkileri: Kurumsal Çerçeve ve Seçilmiş Ülkeler" başlıklı tez çalışmasıyla, yasal mevzuat ve buna ek olarak da kurumsal yapılar çerçevesinde sivil-asker ilişkilerini ele almamıştır.

17 Rahman Dağ, "The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relation in Turkey", *Journal of Global Analysis*, 6 / 2 (2016), 157-177.

ve meşruluk durumlarını kimde bulacakları yönündedir. Ordunun meşruiyeti kavramı kamusal kaygılar noktasında önem arz etmektedir. Günümüzde Batılı birçok ülkede var olan sivil asker ilişkileri, toplumun ve siyasetin militarizasyonunun tam zıttı biçiminde anlaşılmaktadır. Toplumsal girişler ki özellikle silahlı kuvvetler tarafına doğru yapıyor ise, bu durum ordunun büyük oranda, yabancılaşmasına ve izolasyonuna neden olmaktadır¹⁸.

Askerî darbelerin Türk toplumunu değiştirmede ve yönlendirmede önemli bir rol oynadığı aşikardır. Toplumların doğal süreç içerisinde değil de kendi kaderlerini olağan akışın dışında şekillendirmeye çalışmaları ki Türkiye Cumhuriyeti'nde her daim böyle olmuştur, kurumların işlevinin aksamasına, toplumsal yapının bozulmasına ve toplumda kimliksizleşme, çözülme, siyasal sisteme yabancılaşma bunun akabinde de depolitizasyona giden sürecin başlamasına neden olmaktadır¹⁹.

1980 askerî darbesi gerek içinde bulunulan durum gerekse yaşanan darbenin öncesi ve sonrası açısından değerlendirildiğinde toplumun üzerinde bırakmış olduğu etki bağlamında Türkiye'de önemli bir değişimin mihenk taşıını oluşturmuştur. Özellikle ara dönem olarak nitelendirilen 1970'li yıllarda sosyal devletin derinleşen krizi, bu krizin ardından yeni liberal piyasa fikrinin yükselişi ve küreselleşme kavramının tüm dünyaya yayılması, aynı zamanda Sovyet bloğunun yaşadığı kriz neticesinde dağılma sürecine girmesi ile çift kutuplu sistemin bozulması toplumsal hayatı etkileyen birçok bağımlı değişkeni bir araya getirmiştir. Türkiye'de yaşanan darbeler neticesinde kesintiye uğrayan demokrasi süreçleri yalnızca sivil siyasi irade açısından değil toplumun her kesiminde etkisini hissettirmiştir²⁰.

12 Eylül askerî darbesi toplum üzerinde ekonomik, toplumsal, hukuki ve siyasi anlamda tahribat gücü yüksek etkiler bırakmıştır. Sağ ve sol kesim diye adlandırdığımız, toplumun farklı fikirleri benimseyen kesimleri darbeden fazlasıyla etkilenmiştir. Öteki-leştirme fikri ön plana çıkmış, günümüzde de devam eden sağ-sol ideolojik ayrımı derinleşmiştir. Bundan sonra iktidara gelen sağ partiler hep "milli irade" kavramını kullanmaya başlamışlardır.

2.1. Samuel P. Huntington

Türkiye özelinde yapılan sivil-asker ilişki analizlerinde odak noktanın çatışmacı ve düalist yaklaşımların güç mücadelesi olduğu söylenebilir. Huntingtoncu (2004)²¹, yaklaşım bu paradigmanın esin kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Çatışmacı kurama göre asker, sivil iktidar tarafından profesyonelleşme söylemleri ile kendi konumuna istinaden özerk bir role sahiptir. Çatışma, taraflar arası uzlaşmama, güç mücadeleleri ve gerilim Türkiye'de asker-sivil ilişkisinin temeli olarak tanımlanır hale gelmiştir. Bu durum da sivil ve asker arasındaki diyalogu ve iş birliğini zedelemiştir²².

Huntington genel manada ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisi ve rolü üzerinde durmaktadır. Burada asıl önemli olan nokta sivil siyasi iradenin askerî unsurlar karşısında güçlü olması ve bu gücün statik bir konumda kalmasıdır. Gerek öznel gerekse de nesnel kontrolde askerin profesyonelliği noktası ortak bir akıl olarak kabul edilmektedir. Bu profesyonellik, salt savaş alanında değil yönetime karışmama ve aksine sivil siyasi iradenin işini kolaylaştırma anlamını taşımaktadır. 1980 darbesinde ordu sivil siyasetin içine düşmüş olduğu durumun ancak ordu tarafından düzeltileceği vurgusunu özellikle yapmaktadır²³.

18 Gwyn Harries-Jenkins ve Charles Moskos "The Theory and Politics of Civil-Military Relations", *Current Sociology*, 29 / 3, (1981), 63.

19 Metin Heper, "The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy", *Comparative Political Studies*, 25/2 (1992), 172.

20 Ensar Yılmaz "Türkiye'de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 / 1, 2010, 198.

21 Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet-Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, çev. K. Uğur Kızılaslan (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2004), 67.

22 Ali Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, TOBB Üniversitesi, Cilt 7/27 (2010), 29-50.

23 Davut Dursun, *Kenan Evren'le söyleşi-12 Eylül Darbesi / Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, (İstanbul: Şehir Yayınları, 2005), 74. Daha fazla bil için bkz: Cumhuriyet, 30.08.1980; Hürriyet, Ordu Yönetime El Koydu, 12.09.1980, s. 1; Milliyet, Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu, 12.09.1980, s. 1

Subay kadroların ordu üzerinde var olan hâkimiyeti mutlaklıdır. Subaylar, orduyu yöneten hâkim güç olarak kabul edilmektedir. Askerî yapılanmanın aktif yönetici unsuru subay kadrolarıdır ve bu subay kadroları toplumun güvenliğinden sorumludur. Sivil siyasi irade toplumun yönetici grubudur ve toplumun sahip olduğu kaynakların ki buna değerlerde dâhil, güvenlikte dahil olmak üzere düzgün bir biçimde dağıtılmasından sorumludur²⁴. Subaylar ve iktidar kadroları asker-sivil ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Sivil siyasi iradenin asıl mesleğinin siyaset yapmak değil de farklı çalışma gruplarına mensup olmaları durumu subaylar nezdinde eksik bir taraf olarak tanımlanmaktadır. Çünkü asker yani subay mesleği ve nitelikleri gereği profesyoneldir ve kendi çalışma alanında uzmandır. Subaylar, şiddetin yönetimi ve savaşmak için eğitim almışlardır²⁵.

Sivil asker ilişkilerinde alana katkı sağlayan araştırmacıların kimliklerine bakıldığında Amerikalılar olduğu görülmektedir. Amerika dışındaki ülkelerde araştırma yapan teorisyenler dahi Amerikan örneğinden yola çıkarak modeller oluşturmaktadırlar. Bu sayede de genellemelere ulaşmaktadırlar. Alana katkı sağlayan teorisyenlerin en ünlüleri Samuel Huntington, Amos Perlmutter ve Morris Janowitz'dir ve tüm bu teorisyenlerin ortak kanaati demokrasiyi korumak adına sivil siyasi iradenin orduyu kontrol altında tutması gerekliliği ve profesyonel özerklik ve özellikle siyasi tarafsızlığın korunması düşüncelerine sahip olmalarıdır²⁶.

Türk sivil-asker ilişkilerine bakıldığında Batıdaki emsallerinin aksine gerek siyasal gerekse de toplumsal örüntüler ile farklı biçimlerde ortaya çıktığı açıktır. 1980 darbesi özelinde bakıldığında müdahalenin halk nezdinde desteklendiği inkârı mümkün olmayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde vatandaşlar asker ve sivil ilişkilerine çerçeveyi dönemsel analiz yaparak çizmektedir. Şöyle ki 1980 darbesine olumlu bir bakış açısı ile çeşitli söylemlerde bulunan vatandaşlar askerî yönetimin desteklemiş olduğu siyasal

seçenekleri tercih etmemiş ve desteklememiştir. Bu da halkın aslına bakıldığında darbeye karşı göstermiş olduğu bir refleks niteliği sayılabilmektedir.

Türkiye özelinde bakılacak olursa Huntington'ın eserleri açık veya örtülü bir biçimde sivil asker ilişkilerini açıklamakta ana kaynak özelliği göstermektedir. Birçok yazar Huntington'ın eserlerinden esinlenmiştir. Örs (1996)²⁷ün belirttiği üzere sivil-asker- ilişkilerini irdeleyen literatürde en fazla incelenme konusu olan durum 12 Eylül 1980 askerî darbesidir. Özal hükümetinin başa gelmesi ve akabinde AB'ye tam üyelik başvuru dönemi sivil-asker- ilişkileri için önem arz etmektedir. En fazla ve yoğun tartışmalar bu dönem içerisinde olmuştur. Bu tartışmalarla beraber sivil-asker ilişkileri yazımı çeşitli açıklayıcı teori veya yaklaşımlarla genişlemiştir. Bu araştırmada irdelenen kurumsal yaklaşımlar bu dönemde ortaya çıkmış ve çok yönlü bir tartışmanın zeminini hazırlamıştır.

Huntington (2004)'a göre; profesyonel orduların modern anlamda sistem içerisinde varlık göstermesi yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Gelişmiş ve modern devletlerde askerî kurumsallaşma durumu ordunun bir meslek grubu olarak kabul edilmesi anlamını taşımaktadır. 1980 darbesine bakıldığında ordu bir meslek grubu olmaktan öteye kendini devletin var olması için gereken asli unsur olarak görmektedir ve bu düşünce ile hareket etmektedir. Bu da ordunun gerek siyasal gerekse de toplumsal alanlarda etkin ve etkili olma düşüncesi onun profesyonel olması mantığı ile uyuşmama durumunu ortaya çıkarmaktadır. Askerî anlamda profesyonelleşmeye imkân tanıyan bir kurumsallaşmanın ve uzmanlaşmanın gelişmesi için ordu içindeki emir komuta zincirinin gelişmesi ve toplumla ortak değerler mirasının kuvvetli olması gerekmektedir.

Sivil asker ilişkilerini açıklayan teoriler arasında, Janowitz'in yaklaşımını Huntington'dan ayıran bir diğer nokta ise, 1980 askerî darbe özelinde, askerinin sivil siyasete duyarlı olması konusunu darbe sebebi

24 Huntington, *Asker ve Devlet-Sivil Asker İlişkilerinin*, 4

25 Huntington, *Asker ve Devlet-Sivil Asker İlişkilerinin*, 15.

26 Etzioni-Halevy, E, "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel", *Armed Forces and Society*, 22 (1996), 402.

27 Örs, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, 15.

olarak görmemesi bilakis sivil-asker uyumunun bir parçası olarak görmesidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, askerin sivil duyarlılığının sivil siyasetin tercihleri veya ideolojik kökleriyle kurduğu ilişkidir. Varsayımsal olarak ele alındığında şöyle bir soru sormak mümkündür. Eğer sivil siyaset ile (iktidar veya muhalefet) askerin siyasi duyarlılığı ile örtüşseydi, darbe yerine sivil siyasetin sorunları çözmesi için yardımcı olmasına mı sebep olurdu yoksa aynı fikri kökenlere sahip olunması halinde bile asker darbe yapmayı mı tercih ederdi? 1980 askerî darbesinin öncesinde, iktidara gelmesi halinde ordunun siyasi desteğini arkasına alacak bir sivil siyasi partinin olmamasından veya böyle bir siyasi parti olsa bile iktidara gelmesine ihtimal vermediğinden darbe yolunu tercih edip etmediğini kestirmek çok mümkün değildir; fakat yine de tartışmaya açılması ve Janowitz'in yaklaşımını Türkiye'deki askerî darbeleri incelerken kullanacak olan araştırmalar için çok önemli bir konudur. Bu makale kapsamında bakıldığında ise, Janowitz'in deyişi ile subaylar ile ortak veya benzer siyasi duyarlılığa sahip siyasi partilerin iktidarda olması da Janowitz'in teorisinin 1980 askerî darbesini açıklayıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

2.2. Morris Janowitz

Janowitz, değişen güvenlik ortamında özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında orduların profesyonel yapılara doğru evrilmesi noktasında ordu kurumunun bir yurttaşlık bilinci ile asker temin etme yönteminin aşındığını belirtmektedir. Yani askerlik bir yurttaşlık ideali olma durumunu kaybetmiştir. Gerek toplumsal kültürdeki değişim gerek teknolojik gelişmeler gerekse de askerî görevlerin mahiyeti Huntington'ın görüşlerinin aksine profesyonel askerlere siyasi sayılabilecek ödevler ve roller yüklemektedir. Profesyonel askerleri özellikle toplumun değerleri ile bütünleştirmek adına kaçınılmaz bir durum olarak siyasi alanda eğitim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Sivil kontrol, Janowitz'e göre, toplumsal kontrol kavramı çevresinde anlamlandırılabilir ve şekillendirilebilecek bir du-

rum olarak tanımlanmaktadır. Asıl olan sivil kontrol nezdinde askerin toplumsal değer ve yapılar ile bütünleştirilmesidir²⁸.

Janowitz (1964)²⁹'a göre, toplumun önemli bir parçasını oluşturan askeriye varlığını görmemek veyahut toplum dışına itilen bir asker kurumu oldukça tehlikeli durumlara yol açabilmektedir. Askeriye asıl toplumda farklı kesimler mevcutsa ve belirli bir gelişim düzeyleri ve ritmi varsa aynı ritmi takip etmeli ve siyaset noktasında yapılan değişikliklere ayak durmalıdır. Kaynaklar ve esaslı duruş için savaşmanın teşvik edilmesi ancak sivil kontrol ile sağlanabilir. Janowitz, ayrı eğitim sistemine ayrı üniformalara ve ayrı ritüellere sahip olmakla beraber ordunun tamamen toplumdan kopmasının yanlışlığı üzerinde durmaktadır. Askerin bu farklı duruşu toplum soyutlanması biçiminde teşvik edilmemelidir³⁰. Janowitz, asker ile sivil siyasi arasındaki ilişkiyi sosyolojik yaklaşım ile ele almaktadır.

Janowitz, teoride değil de pratikte kendini hissettiren profesyonelleşmiş olmasında rağmen sivil siyasi iradenin alanına müdahale eden askerî yapılar konusuna dikkat çekmektedir. Janowitz'e göre gerek teknolojik gerekse de politik alanda uzmanlaşmanın değişik anlamlar taşıdığı bilinmelidir. Bu durumun varlığı askerin sivil siyasi iradenin görev alanından ayrılması için yeterli olmadığı görünmektedir. Janowitz'e göre, etkili bir sivil kontrol oluşturabilmek için askerin sivil değerlerin tamamını kabul etmesi ve bunları içselleştirmesi gerekmektedir. Ordular, modern anlamda bürokratik bir kurumdur ki askerler de tıpkı diğer devlet görevlileri gibi birer memur sayılmaktadır. Ordunun tüm bu sebeplerden ötürü tamamen özerk ve diğer kamu kurumlarından üstün bir konumda olması kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durumun sağlanması için de ordunun sivil siyasi iradenin gücünü kabul etmesi gerekmektedir. Bu duruma ek olarak da ordunun sivil siyasi iradenin sanki üzerindeymiş gibi konumlandırılmaması ve vesayet yetkisini elinde bulundurması gerekmektedir. As-

28 Mustafa Uluçakar, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 56.

29 Morris Janowitz, (1964). *The Military in the Political Development of New Nations*, (Chicago: University of Chicago Press, 1964), 54.

30 Rebecca Schiff, *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*, (New York: Routledge Press, 2009), 45-46.

kerî yapılar disiplin, hiyerarşi ve görev bilinci ile harekete ettikleri için askerî müdahalelere yakınlaşmaktadırlar. İç tehditlere karşı görevler üstlenen orduların, dış tehditlere karşı görev üstlenen ordulardan daha fazla siyasi alana müdahale ettikleri bilinmektedir³¹.

Janowitz aynı zamanda sivil-asker ilişkileri kuramında ulusal yararın ancak dinamik ve toplumsal değerlere bağlı askerî profesyonelleşme ile sağlanabileceği görüşündedir³². Janowitz'in yaklaşımı profesyonel bir silahlı kuvvetlerin oluşmasına yönelik olarak ortaya atılmış bir yaklaşımdır. Askerlik artık yurttaşlık bilinci olmaktan farklı bir anlam taşımaktadır. Askerin toplumsal değerleri ile bütünleşmesi gerekmektedir ki yapmış olduğu eylemlerin meşru bir zemini oluşsun. Türkiye'de meydana gelen 1980 darbesine bakıldığında ordunun kötü gidişata dur demek söyleminin yurttaşlık bilinci neticesinde söylendiği belirtilebilmektedir. Askerin sivil gücü kabul etmesi gerekmektedir ki yaşanan darbeye de kabul etmediği açıktır. Bu durum askerinin uzmanlaşması ile kendi ilgi ve bilgi alanında profesyonelleşmesi anlamını taşımaktadır. 1980 darbe sebepleri arasında yer alan gerek toplumsal gerekse de siyasi sebepler askerinin kendi uzmanlık alanları dışındaki noktalara da müdahalede bulunduğunu göstermektedir. Askerlik artık yurttaşlık ideali olma vasfını kaybetmiştir. Aslında olması gereken durum askerinin sivil kontrol nezdinde toplumsal yapılar ve değerler ile bütünleştirilmesidir. Askerinin bir "kenara atılması" tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir ki bu sonuçlardan birini darbe oluşturmaktadır. Etkili bir biçimde sivil kontrol durumunun sağlanabilmesi için askerinin sivil değerlerin tümünü kabul etmesi ve içselleştirmesi gerekmektedir. 1980 darbesine bakıldığında içselleştirme durumunun olmadığı görülmektedir. Askerlerin sanki bir memurmuşçasına hareket edebilmesi önemlidir ki darbe sürecine bakıldığında hâkim güç olarak kendini gören bir ordu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Tüm bu nedenlerden ötürü de ordunun diğer kurumlardan üstün olarak tanımlanması kabul edilebilir bir durum değildir. Ordu sivil gücü 1980 darbesinin sebepleri

arasında yer alan kurulamayan hükümetler, cumhurbaşkanının seçilememesi gibi siyasi yaşamı sıkıntıya düşüren olayları örnek göstererek kabul etmemiş ve neticesinde de darbe vuku bulmuştur. Askerin toplum ile bütünleşmesi demek sivil asayiş alanının sağlanması demektir.

2.3. Peter Feaver

Peter Feaver (1996)³³, asker- sivil ilişkilerini incelerken incelediğimiz diğer teorilerden farklı bir bakış açısıyla hareket etmektedir. Feaver, sivil siyasi irade sistem içerisinde nasıl denetimini sağlayabilir sorusundan ziyade demokratik bir modelde asker-sivil arasında nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ile ilgilenmektedir. Huntingtoncu paradigmadan yola çıkan bütün teoriler sivil siyasi iradenin denetiminden bahsederken bunun uygulanabilirliği noktasındaki detaylı bilgiyi, Feaver'ın bakış açısına göre, vermemektedir. Buna binaen de Feaver vekâlet kuramını geliştirmiştir. Feaver, ABD özelinde vekâlet teorisini geliştirmiş ve tüm demokratik ülkelerde uygulanabilir olduğunu öne sürmüştür. Stratejik etkileşim süreci asker-sivil ilişkileri ile karşılıklı gelişme göstermektedir. Bu kurama göre asker, güvenlik eylemini seçilmiş sivil otorite adına yapmaktadır. Asker kendi görev alanında kaldıkça ve uzmanlaştıkça siviller politik ve sosyal alanda etkin politikalar üretecek ve icraatlarını daha rahat bir biçimde yerine getirecektir. Asker yetki olarak güç kullanma tekeli çerçevesinde siviller adına faaliyet göstermektedir. Yetki devri neticesinde siviller güç kullanma tekeli askere bırakılmaktadırlar. Verilen yetkinin nasıl ve ne şekilde denetleneceği sivil siyasi irade tarafından belirlenmiştir. Asker zaman geçtikçe etki alanını genişletmek istemekte ve sivil siyasi irade de denetimi aynı oranda artırmak istemektedir. Asker verilen ve akabinde genişletilen bu yetkiyi yalnızca toplum adına kullanırsa problem çıkmamakta; fakat asker bu gücü kendi çıkarı adına da değerlendirebilmektedir. Aynı bürokratik alanda olduğu üzere asker de özerk bir yapı isteyebilmektedir.

31 Morris Janowitz, *The Professional Soldier A Social And Political Portrait*, (New York: Free Press, 1971), 34.

32 James Burk, "Theories Of Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 29 / 1(2002), 23.

33 Peter D. Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", *Armed Forces and Society*, 23 / 2 (1996), 149-178.

Modern toplumlar gerek sahip olduğu meşruiyet kaynağı gerek devletin örgütlenme yapısı gerekse de toplum ile kurmuş olduğu ilişki süreçleri noktasında geleneksel toplumlardan farklılaşmaktadır. Modern toplumlar varlığını devam ettirebilmek için modern devletlerin bürokratik yapılanmasına ihtiyaç duymaktadır. Devletlerin ve toplumun güvenliğinin temin edilmesi bu ihtiyaçların başında gelmektedir. Ordu kurumunun organize gücü sağlaması ve yönetiminin gerçekleştirilmesi temel olarak bu ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Fakat modern devletlerde askerî kurumların var olması sivil asker problematiği için bir çelişkiyi de içerisinde barındırmaktadır. Bürokratik yapının bir parçası olarak kabul edilen ordu toplumun çıkarlarının sağlanması için organize ve güçlü olmak zorundadır. Burada dikkat edilecek husus ise ordunun sahip olduğu bu gücü topluma karşı kullanmaması yani bu yönü ile de zayıf olması gerekmektedir³⁴.

Feaver'ın, sivilin en nihayetinde karar verici mercide olması gerekliliğini belirtmesi önem arz etmektedir. Askerin ana görevi askerî riskleri belirlemek ve bu risklere karşı önlem almaktır. Fakat asker belirlenmiş olduğu risklerin toplum tarafından kabul edilip edilemeyeceğine yalnızca sivil siyasi otorite karar verebilmektedir. Gerçekten devletin tehdit altında olup olmadığına ve bu tehdidin bertaraf edilmesine sivil siyasi irade karar vermektedir. Asker, kendi uzmanlık alanı olan güvenliği sağlamak noktasında ihtiyacı olan teçhizat ihtiyacını belirlemekte sivil siyasi irade ise bu teçhizatın sağlanması noktasında maddi boyut ile ilgilenmektedir. Askerin ana amacı toplumu korumak olduğu için bu görevini yerine getirirken toplumu yıpratmamalı, sivil siyasi iradenin kontrolünde yer alan savaş ilanını gereksiz yere kullanmamalı ve en önemlisi de toplumla "kavga" içerisine girmemelidir. Yani ordu uzmanlık alanı olan güvenlik noktasında kalmalıdır. Makale de irdelendiği üzere ordu 1980 darbesini gerçekleştirirken sürekli olarak

toplumu koruma hedefini belirtmiştir. Fakat vatandaş darbe akabinde sivil hayata dönebilmek biçiminde bir refleks sergilemiştir. Aslına bakıldığında ordu profesyonel anlamda vatandaş koruma görevi sınırları içerisinde kalmalı, sivil siyasi iradenin çözmesi gereken sorunlar ile uğraşmamalıdır. Yani kendi görev alanı dışındaki problemleri çözmek için çaba sarf etmemelidir.

Elit kuramları analiz edildiğinde karşılaşılan ilk kavram militarist elit kavramıdır. Militarist elit asker kökenli kişileri tanımlamak ve siyasal sistem içerisinde yer alan askerleri belirtmek namına kullanılmış olan bir kavramdır. Militarist elitler toplumda var olan elit türlerinden farklı olarak yetiştirilme koşulları ve temel belirleyici olan noktanın toplumsal kökenler olmadığı bir kitle olarak kabul görmektedir. Askerlik mesleğine baktığımız zaman kariyer ve eğitim esasına göre terfi sağlanan ve küçük yaşta eğitim süreci başlanan bir meslek grubu olarak kabul edilmektedir. Askerlik mesleğinde hiyerarşik düzen içerisinde üst düzeyde yer alan komutanlar ulaştıkları seviye neticesinde elit sınıfa terfi ederler³⁵. Kuruluş aşamasının savaş neticesinde olduğu devletlerde üst düzey komutanlar kurucu elit statüsünde yer alır ve en nihayetinde de iktidar elitleri arasındaki yerini almaktadır.

1980 darbesi bu kuram üzerinden açıklamaya çalışıldığında, 1971 muhtırası akabinde gerçekleşen sanayileşme süreci ile devletten bağımsız bir Türk kapitalist elitin belirmeye başladığı söylenebilmektedir³⁶ Bu oluşan elit grup 1960 darbesi akabinde uygulanmaya başlanan liberal ekonomi kuralları, 1980'li yıllar ile etkisini göstermiş ve "Yeni Elitler" veya "Anadolu Kaplanları" kilit aktörler olarak konumlanmıştır. Bu dönemde sınıflar arası geçiş kolaylaşmış, 1980'li yıllarda kapitalist elitler baskın konuma gelmiş ve alt tabakada yer alan elitler bile ekonomik üstünlüğü ele geçirerek elit sınıfa girmeye başlamıştır³⁷.

34 Feaver, *The Civil-Military Problematique*, 153.

35 Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, Çev: Ünsal Oskay, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974), 89.

36 Figen Kanbir, "Türkiye'deki Seçkinlerin Toplumsal Yapıda Dönüşümü: "Hegemonik Elitler", 676; İhsan Kurtbaş, "Türkiye'de Politik Değişim ve Siyasi Elitler Merke-Çerçe Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye'de Bir Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler", *International Journal of Social Science*, 54 (2017), 194.

37 Figen Kanbir, "Türkiye'deki Seçkinlerin Toplumsal", 677.

1980 darbesi özelinde değinildiğinde gerçekleştirilen üç askerî müdahale de askerinin siyasete katılması ve elit tabaka içindeki hareketliliğini artırdığından dolayı ordu siyaseti düzenlemekle yükümlü olarak kendini addederek siyaset üstü ve tarafsız bir duruş sergilemeye çaba sarf etmiştir. Bu durum askerinin profesyonelliği ile açıklansa da müdahale sonrasında girilmiş olan aktif siyaset eylemleri bu durumun tam tersi bir yansıma olarak kabul edilmektedir. Asker kendini toplum içerisinde 'Elitlerin eliti' biçiminde tanımlaması bizzat devlet meseleleri ile alakalı bir durum olarak kabul görmektedir³⁸. Bu yansıma toplumda demokrasi kültürünün oluşmadığının bir kanıtı olarak da kabul edilebilmektedir. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta toplum içinde her daim kontrolü ele alabilecek mekanizmaların varlığı ile de ilişkilidir. Bu ilişki Osmanlı toplumunun yukarıdan aşağıya doğru belirlenebileceğine inanılan bir anlaşılabilirlik katmanı ile vücut bulmaktadır. Bu vücut bulma hali demokrasinin kültürel bir algı olma noktasında görünürlüğü ile biçiminde tasvir edilebilmektedir. 1960-1980 arası dönem demokrasi kültürünün kendi içinde var olan bunalım seyrini irdelemek adına önem arz etmektedir. Türkiye, toplumsal değişim dinamiklerinin yoğun bir biçimde varlık göstermiş olduğu 1970'li yıllarda meydana gelen toplumsal değişim sorunlarını bertaraf edebilecek politikalar üretememiştir. Bu durumun önemli sebeplerinden biri olarak toplumda hâkim olan resmi elitin toplumda var olan değişimi kavrayamamış olması oluşturmaktadır. Bir başka sebep olarak da bu resmi elit kendi mevcut konumlarını tehdit edeceği varsayımı neticesinde toplumsal değişimi büyük bir sorun olarak tanımlamış ve diğer sebep ise resmi elitin toplumsal değişken egemen konumlarını tehlikeye sokacak bir süreç olarak algılaması ve üstüne üstlük

değişim unsurlarını kendilerine has geleneksel iktidar yapılarını devam ettirebilmek adına milli şef anlayışı ile oluşturulan siyasi kadrolar- toplumsal değişim taleplerini toplumsal bir diyaloga dönüştürmek yerine militarist çözümlere, darbelerle yönelmişlerdir³⁹.

2.4. Wright Mills

1960 askerî darbesi neticesinde darbeler dönemi Türkiye'de başlamıştır. Bu darbe neticesinde elit tabakasının hareketliliği kendi içerisinde artmış, asker kendini devletin çıkarlarının savunulmasına adanmış elitler üstü kurumun mensubu biçiminde tanımlamaya başlamıştır⁴⁰. Dönemde ayrıca Kemalist siyasi elitler toplumda var olan problemler karşısında asker elitler ile hareket ederek çözümü darbelerde bulmaya çalışmıştır⁴¹. Bu durumun yanı sıra yönetici seçkin grubunda yer alan bireylerin yapısı değişmeye başlamış, tek parti döneminde yapılan seçimlerde milletvekillerinin yalnızca %1'i mühendis, %50'sinden fazlası asker ve memur iken, 1960 darbesinde 1980 darbesine değin geçen süre zarfında mühendislerin oranı %12'ye çıkmış, memurların oranı ise büyük bir düşüş yaşayarak %18'e gerilemiştir⁴². Askerin yükseleceği geçmiş olduğu bu dönemde 1973 seçimlerinde siyasi arenaya dâhil olan Milli Selamet Partisi'nin meclise girmesi ile Kemalist elitlerin taban tabana zıt köşesinde yer alan siyasi elit kitle varlık göstermeye başlamıştır⁴³. Dönem anlamında değerlendirildiğinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kentli kesimi temsil ederken Demokrat Parti (DP)'nin kapatılması neticesinde kurulan Adalet Partisi (AP) de küçük kentlerde yaşayan dar gelirli vatandaşları temsil etmeye başlamıştır⁴⁴. Yani elit kitle özellikle bu dönemde çeşitlenmeye ve toplumun her kesiminden farklı profillerden oluşmaya başlamıştır.

38 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, (İstanbul: Timaş, 2010), 155.

39 Vedat Bilgin, "Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları", (Ankara: Lotus Yayınları, 2007), 99.

40 Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze*, 156.

41 Figen Kanbir, "Türkiye'deki Seçkinlerin Toplumsal", 676; İhsan Kurtbaş, "Türkiye'de Politik Değişim ve Siyasi Elitler Merke-Çerve Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye'de Bir Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler", *International Journal of Social Science*, 54 (2017), 195.

42 Nilüfer Göle, *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 108

43 Kurtbaş, "Türkiye'de Politik Değişim ve Siyasi Elitler", 196.

44 Üstün Ergüder, *Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri*, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), (Bursa: Dora Yayınları, 2009), 419.

Wright Mills⁴⁵ Türk iktidar seçkinleri tanımlamasında dört farklı grup elitten bahsetmektedir. Bunlar siyasi elitler, ekonomi elitleri, askerî elitler ve medya elitleri biçimindedir. Türk iktidar seçkinleri aslına bakıldığında bu dört gurubun birleşiminden oluşmaktadır. Türk toplum yapısı açıklanırken iktidar yapısı içinde etkin rol oynayan bu gruplar yadsınamaz. Söz konusu elit gruplar toplumun tamamını ilgilendiren gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de sosyal konulardaki kararlara nihai şeklini vermektedir. İyi organize olmuş bu gruplar nüfuz alanı olarak toplumun her kesiminde kendini hissettirmektedir. Bu elit gruplar karar verme sürecini kontrol etmekle kalmaz; ayrıca vatandaşların yaşantısını da kontrol altına alır. Elbette ki bu grupların birlikteliği değişmez, katı ve keskin değildir. Bu gruplar arasındaki uyum değişen koşullara ayak uydurabilir. Gelişmekte olan ülkelerde koşullar daha sık değiştiği için bu durum daha olası hale gelmektedir⁴⁶. Sözelimi Türk iktidar seçkinleri gerek sahip oldukları servet gerekse prestij olarak toplumdaki en varlıklı bireylerden oluşmaktadır. Bu iktidar eliti sadece vatandaşın değil bir ulusun kaderini de tayin etmektedir. Karşıt grupların muhalefetinin etki oranına göre güç elitleri etki alanlarını belirlemektedir.⁴⁷ Fakat karşıt grupların etki alanları ne kadar geniş olursa olsun bu etki alanlarını ortadan kaldırıp oyunu kendi kurallarına göre oynama lüksü de elitlere aittir. Toplumun her noktasındaki önemli köşeler de bu elitler tarafından tutulmuştur. Bu geniş sahiplik alanı ile sadece prestij, maddi güç, servet gibi toplumsal kaynakları değil; motivasyon, enerji, zaman ve karizma gibi bireysel ve psikolojik gücü ve etkiyi de kontrol altında tutmaktadırlar.

1980 darbesi bu kuram üzerinden açıklamaya çalışıldığında, 1971 muhtırası akabinde gerçekleşen sanayileşme süreci ile devletten bağımsız bir Türk ka-

pitalist elitin belirmeye başladığı söylenebilmektedir. Bu oluşan elit grup 1960 darbesi akabinde uygulanmaya başlanan liberal ekonomi kuralları, 1980'li yıllar ile etkisini göstermiş ve "Yeni Elitler" veya "Anadolu Kaplanları" kilit aktörler olarak konumlanmıştır. Bu dönemde sınıflar arası geçiş kolaylaşmış, 1980'li yıllarda kapitalist elitler baskın konuma gelmiş ve alt tabakada yer alan elitler bile ekonomik üstünlüğü ele geçirerek elit sınıfa girmeye başlamıştır⁴⁸.

1980 darbesi özelinde değinildiğinde gerçekleştirilen üç askerî müdahale de askerinin siyasete katılması ve elit tabaka içindeki hareketliliğini artırdığından dolayı ordu siyaseti düzenlemekle yükümlü olarak kendini addederek siyaset üstü ve tarafsız bir duruş sergilemeye çaba sarf etmiştir. Bu durum askerim profesyonelliği ile açıklansa da müdahale sonrasında girilmiş olan aktif siyaset eylemleri bu durumun tam tersi bir yansıma olarak kabul edilmektedir. Asker kendini toplum içerisinde 'Elitlerin eliti' biçiminde tanımlaması bizzat devlet meseleleri ile alakalı bir durum olarak kabul görmektedir⁴⁹. Bu yansıma toplumda demokrasi kültürünün oluşmadığının bir kanıtı olarak da kabul edilebilmektedir. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta toplum içinde her daim kontrolü ele alabilecek mekanizmaların varlığı ile de ilişkilidir. Bu ilişki Osmanlı toplumunun yukarıdan aşağıya doğru belirlenebileceğine inanılan bir anlaşılabilirlik katmanı ile vücut bulmaktadır. Bu vücut bulma hali demokrasinin kültürel bir algı olma noktasında görünürlüğü ile ilintilidir. 1960-1980 arası dönem demokrasi kültürünün kendi içinde var olan bunalım seyrini irdelemek adına önem arz etmektedir. Türkiye, toplumsal değişim dinamiklerinin yoğun bir biçimde varlık göstermiş olduğu 1970'li yıllarda meydana gelen toplumsal değişim sorunlarını bertaraf edebilecek politikalar üretememiştir. Bu durumun

45 Mills (1974), devletin toplumsal ve aynı zamanda ekonomik sistem içerisindeki etkinliğini açıklarken ve analiz ederken bu durumu "savaş ekonomisi" ifadesi ile açıklamaktadır. Hükümet, askeriyeye ve iş çevreleri bu ekonominin bir getirisi ki bu durum güç elitleri eserinde ayrıntılı bir biçimde analiz edilmiştir. Mills, Askeri örgütlenmeyi yeni orta sınıfın örgütlenmesi durumunu anlatırken bir metafor olarak kullanmaktadır. İşçileri belirli bir düzen altında muhafaza etmek işlevi sendikaların büyük ölçüde savaş döneminden arta kalan bir deneyim olarak kabul edilmektedir. Sendika başkanlarını irdeleyen Mills, bu deneyimi merkeze alarak bir değerlendirme yapmıştır. İkinci Dünya savaşının yaşandığı dönemde oluşan konjonktür, Mills'in Amerikan siyasal hayatından tamamen uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Mills savaş karşıtı olmuş ve siyasi anlamda da anarşist bir tavır ortaya koymuştur.

46 Lowell Field, John Higley ve Michael Burton, "Siyaset Sosyolojisi İçin Yeni Bir Elit Çerçeve", *Revue européenne des sciences Sociales*, 28 / 88 (1990), 149-182.

47 John Higley ve Michael Burton, *Elite Foundations Of Liberal Democracy*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.2006), 8-9.

48 Figen Kanbir, "Türkiye'deki Seçkinlerin Toplumsal, 679.

49 Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze*, 156.

önemli sebeplerinden biri olarak toplumda hâkim olan resmi elitin toplumda var olan değişimi kavrayamamış olması oluşturmaktadır. Bir başka sebep olarak da bu resmi elit kendi mevcut konumlarını tehdit edeceği varsayımı neticesinde toplumsal değişimi büyük bir sorun olarak tanımlamış ve diğer sebep ise resmi elitin toplumsal değişken egemen konumlarını tehlikeye sokacak bir süreç olarak algılaması ve üstüne üstlük değişim unsurlarını kendilerine has geleneksel iktidar yapılarını devam ettirebilmek adına milli şef anlayışı ile oluşturulan siyasi kadrolar- toplumsal değişim taleplerini toplumsal bir diyaloga dönüştürmek yerine militarist çözümlere, darbelere yönelmişlerdir⁵⁰. Mills güç elitleri teorisi 1980 darbesini gerçekleştiren kurucu ideolojinin ana noktası olarak kendini tanımlayan ordu için daha uygun bir açıklama modeli olarak tanımlanabilmektedir.

2.5. Rebecca Schiff

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde günümüze varıncaya değin siyaset bilimcilerin yaklaşık olarak tamamına yakını siyasetin zaten doğası gereğince zorlayıcı bir gücü oluşturduğunu ve meşru kuvvet kullanma tekeline sahip olması dolayısıyla askerlerin siviller karşısında üstün oldukları fikrini kabul etmişlerdir. Orduların görev alanı olarak güvenlik sağlamayı garanti etmesi, silahlar üzerinde "kullanma" tekeline sahip olmaları, ulusal çıkarların savunucusu olmaları ve hiyerarşik olarak birbirine bağlı mensuplardan oluşması neticesinde ordular siyaset üstü bir kurum olarak nitelendirilmişlerdir. Günümüz liberal demokrasilerinde sivil siyasi iradenin yanında yer alan ordunun siyasi arenada herhangi bir yerinin olmaması süreç içerisinde bir kural haline gelmiştir. Sivil kontrol kavramı liberal demokrasilerin gerekliliği boyutuna Huntington'ın çalışmaları neticesinde girmiştir. Orduların sivil siyasi otorite karşısında gücünün azaltılması düşüncesi Huntington'ın çalışmalarında yer almış ve ancak böyle olursa sivil kontrolün tam anlamıyla sağlanacağı kabul edilmiştir. Sonraki

yıllarda ise mutabakat yani uyum teorisi ile Rebecca Schiff, sivil asker arasında süregelen ilişki boyutunun ve şeklinin ancak ve ancak uzlaşma ile sağlanabileceğini savunmuştur. Schiff vatandaş kavramını üçüncü bir aktör olarak sivil asker ilişkilerine eklemiş ve o güne değin kullanılan ve kabul edilen sivil asker ilişkileri teorileri dışında bir fikri ortaya koymuştur⁵¹.

Schiff'in teorisinin çalışma alanı Hindistan ve İsrail'dir. Schiff'in odak noktası bu iki ülke olmuştur. Sivil asker ilişkisi Bağlamında ABD teorisine karşı farklı bir coğrafyayı ele alan özgün bir model olması açısından teori önem arz etmektedir. Ayrıca özgün bir model olarak da literatürdeki yerini almıştır⁵².

Sivil asker ilişkileri, sivil otorite ile silahlı kuvvetler arasında bir nevi dramayı içinde barındırmaktadır. Siyasi seçkinler, geniş halk kitleleri, kurum ve kuruluşlar, asker ve ulusun birbirine sıkı sıkıya bağlı olmalarının önemi genellikle problemleri bir durum ortaya çıkmadan tam anlamıyla anlaşılmamaktadır. Akademisyenler ve sivil siyasi otoriteyi temsil eden politika uygulayıcıları birey olarak vatandaşları ve kültürel değerleri problemin temel sorunsalını ortaya koyarken gözden kaçırmaktadır⁵³.

Sivil asker ilişkilerini inceleyen Rebecca Schiff uyum teorisinde asker ve sivil aktörler arasındaki kurumsal yapıyı ve kültürü ele alarak sivil asker ilişkilerini açıklamaktadır. Rebecca Schiff'in uyum teorisinde demokratik yönetim anlayışını benimsemiş olan Batılı devletler teorisini desteklemek adına güçlü birer örnek teşkil etmektedirler. Uyum teorisindeki temel mantık ise asker, sivil siyasi otorite ve vatandaşlar arasında karşılıklı iletişim ve el birliği olması gerekliliğini savunmaktadır. Bu üç ana grup tarafından kurulacak olan ilişkide askere temel inanış noktasından hareket ederek bir ayırım yapılmasını zaruri görmemektedir. Uyum kuramı, ordu ile bütün cemiyet mensuplarının ortak bir paydada buluşmasını önemli bir yöntem olarak değerlendirmektedir⁵⁴.

50 Bilgin, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri*, 98-99

51 Ahmet Tunç ve Fatmanur Özdemir, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Siyasete Etkisi", *Turkish Studies-Social Sciences* (2020), 3179-3196.

52 Jamie M. Anderson, "Civil-Military Relations and Concordance Theory: A Case Study of Argentina" (Naval Postgraduate School, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 156.

53 Schiff, *The Military and Domestic Politics*, 2.

54 Rebecca Schiff, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", *Armed Forces and Society*, 22 / 1 (1995), 9.

Schiff'in uyum teorisinde yer alan ordu kendine biçilen güvenlik rolünün çok ötesine geçmiş ve 1980 darbesi meydana gelmiştir. Kurum kültürü olarak devletin kuruluşundan bu yana etkin rol oynayan ordu kendini devletin gerçek sahibi ve en üst mertebedeki söz sahibi olarak görmekte ve o biçimde tanımlamaktadır. Bu da sivil siyasi irade ve vatandaş uyumu noktasında basamağın en üstünde kendini gören bir ordu teşkilatı için hâkimiyet noktasında problem teşkil etmektedir. Burada örnek ülke olarak, Schiff, darbe gerçekleşmeyen ülkeleri baz almakta ve bu durumu siyasi kültür ile tanımlamaktadır. 1980 darbesine giden süreçte ordunun içinde bulunduğu durum ve almış olduğu siyasi kültür problemin ancak kendi müdahaleleri ile çözümlenebileceği bilincini oluşturmuştur. Ordu modernleşmenin ve gücün simgesi olarak kendini tanımlamış olup, itaatin olduğu noktalarda geri planda kalmış sivil siyasi iradenin istenileni yapmadığı noktalarda müdahale yolunu tercih etmiştir. Yani ordu hem çıkar hem baskı hem de devlet kurumlarının bir aracı halinde kabul edilirse ülkedeki hâkimiyetini sağlayabilmektedir. Demokratik konsensüsün tam anlamıyla sağlanamadığı Türkiye gibi ülkelerde ordu ve sivil siyasi irade arasında çatışma çıkabilmektedir. Ordu gerek doğrudan gerekse de dolaylı bir biçimde siyasal sistem üzerinde etki sahibi olmak istemektedir. 1980 darbesi özelinde bakıldığında ordu 1980 darbesi sonrasında yapmış olduğu 1982 anayasası ile sistemi kendi lehine şekillendirme yolunu tercih etmiştir. Ordu anayasa yapım sürecinde başrolü üstlenmiştir. Yani askerî vesayet anayasal güvence altına alınmıştır.

Schiff'in uyum teorisi Huntington'ın ayrılık teorisinin aksine asker, sivil ve vatandaş uyumu üzerinden bir açıklama yapmaktadır. Rebecca Schiff, sivil asker ilişkilerinin aynı demokrasi kavramının farklı türleri olduğu gibi kültür ve tarih bağlamında farklılaşabileceği üzerinde durmaktadır. Schiff'in uyum teorisi dört gösterge üzerinden hareket ederek üç

farklı grubun uzlaşısı noktasından yola çıkmaktadır. Bu dört önemli faktör siyasi karar alma mekanizması, subay birliklerinin toplumsal çeşitliliği, personel temin metodu ve askerî üslup biçimindedir. Taraflar arasında bu yazılan faktörler bağlamında bir uzlaşma ortamı oluşursa, askerinin sivil siyasete müdahale olasılığı azalır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kültür ve kurum şartları noktasında değerlendirme yapan teori ayrı bir önem taşımaktadır. Rebecca Schiff İsrail ve Hindistan'ı örnek ülke olarak incelemiştir. Teori açıklama noktasında da bu iki ülke üzerinden açıklama yapmaktadır. Sivil-asker ilişkilerine ABD dışında bir ülkeyi incelemesi noktasında da uyum teorisi özgün bir model olarak kabul edilmektedir⁵⁵.

Sonuç

Türkiye'de, geleneksel asker sivil ilişkilerine bakıldığında kurumsal düzeyde ele alındıkları açıktır. Fakat bu duruma ek olarak Türkiye'de toplumca benimsenmiş ve kökleşmiş bir askerî kültürün varlığından da söz edilebilmektedir⁵⁶. Darbelerden her ne kadar sürekli bir biçimde şikâyetçi olunsada organize olmuş sivil toplum kuruluşlarının darbe konusunda çok tepkili olduğu gözlenmemektedir. Örneğin; sivil toplum 12 Eylül 1980 darbesine önemli oranda destek vermiştir⁵⁷. Bu durumun yansıması olarak da toplum geneli darbeye karşı sessiz kalmıştır. Darbecilere karşı hesap sorma veya darbecileri sorgulama noktasında toplum çekimser kalmış ve pozitif bir tavır sergilememiştir⁵⁸. Tüm bu nedenler toplumun darbe konusunda meşru olduğu ile ilintili bir kültürel kodlaması olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilmektedir. Askerî vesayetinin sürekliliği salt ordunun zor kullanma gücüne indirgenmemelidir. Burada rıza göstermenin gerekliliği üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Bu rıza gerek iç gerekse de dış düşman propagandası ile toplumda var olan korku ikliminin canlı tutulması ile sağlanmaktadır. Özellikle düşmanlara karşı yaratılan korku iklimi neticesinde toplumsal rıza askerî ve-

55 Anderson, *Civil-Military Relations*, 3-4.

56 Alan Cottey, "AB Üye Ülkelerinde Asker-Sivil İlişkileri: Demokrasi Açısından Kritik Noktalar", içinde Türk Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim, (HeinrichBöllStiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, (Çev.): Bayram, S., 1. Baskı, İstanbul, 2010), 86.

57 Yılmaz Ensaroğlu (2010). "Sivil Toplumun ve Siyasi Partilerin Talep ve Rollerini. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri*", (Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim, 2010), 57.

58 Ömer Laçiner, "Orduların Demokratik Denetimi", s. 37, içinde Türk siyasetinde ordunun rolü: asker-sivil ilişkileri, güvenlik sektörü ve sivil denetim, ss: 36-40, (HeinrichBöllStiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, (Çev.): Bayram, S., 1. 2010), 37.

sayet noktasında sağlanmakta bu da darbelerin meşruiyet zeminini oluşturmaktadır⁵⁹.

Türk sivil-asker ilişkilerine bakıldığında Batıdaki emsallerinin aksine gerek siyasal gerekse de toplumsal örüntüler ile farklı biçimlerde ortaya çıktığı açıktır. 1980 darbesi özelinde bakıldığında müdahalenin halk nezdinde desteklendiği inkârı mümkün olmayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde vatandaşlar asker ve sivil ilişkilerine çerçeveyi dönemsel analiz yaparak çizmektedir. Şöyle ki 1980 darbesine olumlu bir bakış açısı ile çeşitli söylemlerde bulunan vatandaşlar askerî yönetimin desteklemiş olduğu siyasal seçenekleri tercih etmemiş ve desteklememiştir.

Askerî müdahaleleri meşrulaştıran ifadeler her ne olursa olsun demokratikleşme aşamasında veya demokratik ulusal devletler açısından düşünüldüğünde, darbeler antidemokratik eylemsellik olarak ele alınmalıdır. Öyle ki pretoryanist hareketliliklerin siyasal yapıda demokratikleşmeyi ve toplumsal yapıda kurumsallaşmayı geriletmediği açıktır. Türkiye toplumlarında darbeye bakıldığında köken itibarıyla askerî vesayet kültüründen kaynaklandığı için demokratik ilkelere karşı gelişir ve ardından benzer biçimde darbe girişimlerinin oluşmasına sebep olabilmektedir. Nitekim 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 muhtırası ve daha sonrasında 12 Eylül 1980 darbesi bu durumu göstermektedir.

Devletin eğer ki asli kurucu unsuru ordu kurumu ise o devlette darbe zemininin oluşma olasılığı bu unsurun olmadığı devletlere nazaran daha muhtemeldir. Bunun bir neticesi olarak da Devlet kuruluş aşamasında bir savaş neticesinde var olmuşsa eğer siyasi ve militarist elitler arasında gerilim olma durumu kaçınılmaz hale gelmektedir. Militarist elitler kuruluş felsefesi olarak belirledikleri resmî ideolojiden uzaklaşmış bahane göstererek siyasi elitlere karşı müdahalede bulunabilirler ve bu durumu meşru görürler. Bu durum aslında Türkiye’de yaşanan darbe dönem-

leri için gerek eylem de gerekse de söylem noktasında karşımıza çıkmaktadır⁶⁰.

Asker, sivil siyasi iradenin etkinlik alanından uzaklaşmak için her daim çıkış güvenceleri öne sürmüştür. Bu güvenceler ya askerin kendi yaptıklarından ötürü herhangi bir ceza almayacağı biçiminde olurken ya da askerin özerk yapısına ve kurumsal rollerine saygı gösterilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Asker ulusal güvenlik noktasında tam sorumluk sahibi olma, kendi görev alanı içerisinde gördüğü iktisadi teşebbüslerini denetim altına almak ve silah endüstrisinin üzerinde egemen olmak istemektedir. Bu şartlar yerine getirilirse ordu yönetimden çekilme durumuna geçeceğini açık bir biçimde beyan etmektedir. Askerin sivil siyasi iradenin etkinlik alanında çıkabilmek adına öne sürdüğü bu taleplere sivil iradenin ikna olma seviyesi ordunun gücüne bağlıdır⁶¹. Eğer ki asker kendi yaptıklarından ötürü ceza almama ve kurumsal rolüne el değmemesi gibi hususları kabul ettirirse bu durumun gerçekleşmiş olduğu toplumlarda militarist elit daha da cesaretlenecektir. 2010’lu yıllardan itibaren makalenin de ana konusunu oluşturan 1980 darbesini gerçekleştirenlere karşı sembolik yargulamaların yapılması aslına bakıldığında darbelerin önüne geçmek amacı ile yapılan önemli adımlar olarak kabul edilmektedir.

Asker, sivil siyasi iradenin etkinlik alanından çekildiğinde dahi kontrolü tekrar sağlayabileceği şiddet araçları üzerinde var olan kontrolünü bırakmamaktadır⁶². Asker, çoğunlukla, korumakla yükümlü olduğu halkın üzerinde sahip olduğu silahlarını kullanmak istemez. Askerin tam tersi olarak iç güvenlik güçleri ve polis ortaya çıkan protesto durumlarında şiddet kullanmaktan çekinmez ve askere nazaran şiddet kullanma eğilimine daha fazla sahiptir. Asker ve polis üzerinde sivil siyasi irade tam bir otorite sahibi değilse her iki kurum da demokrasi için bir tehdit oluşturmaktadır⁶³. Yeni demokrasiler için bu durum önemli bir sorun teşkil etmektedir.

59 Ali Coşkun, *Sosyal Değişme, Kadın Ve Din*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 10.

60 Dağ, "The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relation in Turkey", 158.

61 Huntington, *Asker ve Devlet-Sivil Asker*, 112.

62 Huntington, *Asker ve Devlet-Sivil Asker*, 115.

63 Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, çev: Betül Kadıoğlu. (Ankara: Phoenix Yayınları, 2001), 34.

Darbe karşısında vatandaşların, darbeyi destekleyici tavrını siyasal hayatta karşılaştığı sorunlar için düşünsel ve soyut çözümler üretmek yerine daha pragmatist bir davranış kalıbı sergiledikleri söylenebilmektedir. Türk toplum yapısına bakıldığında siyasal anlamda örgütlenmelere karşı bürokrat veya aydınlar oranında bağlılık göstermedikleri söylenebilmektedir. Bu pragmatist tutum vatandaşların darbe karşısındaki konumunu da göstermesi bakımından dikkate değerdir. Pragmatist bir tavır sergileyen vatandaşlar her ne kadar darbeye destek veren pozisyonuna geçseler de darbecilerin kendileri için belirledikleri ve sınırları çizdikleri siyasal tercihin içerisinde olmamışlardır.

1980 darbesi akabinde yaşanan süreçte demokratikleşme süreci etkenleri dengeleri belirlemiş ve askerî profesyonelleşme ve sivil kontrol sürecini direk bir biçimde etkilemiştir. Sivil toplum kavramı 1980'li yıllardan itibaren varlığını hissettirmiş demokrasinin hız kazanmasında sivil toplum kuruluşları etken olmuştur. Bu durum da objektif ve sübjektif sivil kontrol kavramının geçerliliğinin korunmasında etken olmuştur. Sivil kontrol, devlet otoritesi haricinde toplumsal ve ekonomik alanı belirtmek için kullanılan, kendi içlerinde belirledikleri kurallara ve ilkelere göre işleyen, sivil siyasi irade dışında kendini düzenleyen özerk alan olarak tanımlanmaktadır⁶⁴. 1980 darbesi özelinde makalede irdelendiği üzere sivil asker ilişkileri teorilerinin tek bir tanesinin darbeyi açıklaması söz konusu değildir. Gerek kuruluş felsefesi gerekse de demokrasi süreci içerisinde devletin geçirmiş olduğu aşamalar darbenin tek bir bakış açısı ile açıklanamayacağını göstermektedir.

Kaynakça

1. Kitaplar

- Bilgin Vedat, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları*, Ankara: Lotus Yayınları, 2007.
- Coşkun Ali, *Sosyal Değişme, Kadın Ve Din*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Dağ Rahman, *Ideological Root of the Conflict between Pro-Kurdish and Pro-Islamic Parties in Turkey*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2017.

- Dahl Robert, *Demokrasi Üstüne*, çev: Betül Kadıoğlu. Ankara: Phoenix Yayınları, 2001.
- Dursun Davut, *Kenan Evren'le söyleşi-12 Eylül Darbesi / Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, İstanbul: Şehir Yayınları, 2005.
- Giddens Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Göle Nilüfer, *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002
- Janowitz Morris, *The Professional Soldier A Social And Political Portrait*, New York: Free Press, 1971.
- Heywood Andrew, *Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010.
- Higley John - Burton Michael, *Elite Foundations Of Liberal Democracy*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2006.
- Huntington Samuel P., *Asker ve Devlet-Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, çev. K. Uğur Kızılaslan, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2004.
- Janowitz Morris, *The Military in the Political Development of New Nations*, Chicago: University of Chicago Press, 1964.
- Karpat Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Karpat Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Asker Ve Siyaset*, İstanbul: Timaş, 2010.
- Mills Wright, *İktidar Seçkinleri*, Çev: Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Örs Birsen, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Schiff Rebecca, *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*, New York: Routledge Press, 2009.
- Üstün Ergüder, *Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örnektüleri, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Bursa: Dora Yayınları, 2009.

2. Makaleler

- Akıncı Abdulvahap, "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E- Mihtıra", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2 (2016), 39-58.
- Alabarda Yusuf, "Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK'nın Dönüşümü". *Liberal Düşünce Dergisi*, 84 (2016), 5-17.
- Aydinli Ersel "A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey", *Middle East Journal*, 63/4 (2009), 581-596.
- Burk James, "Theories Of Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 29/1 (2002), 7-29.

64 Şerif Öner, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları". ÇYYD, 10/2 (2001), 51-67.

- Canveren Önder, "Türkiye'de Ordu- Siyaset- Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Mülkiye Dergisi* 45/1 (2021), 125-153.
- Cottey Alan, "AB Üye Ülkelerinde Asker-Sivil İlişkileri: Demokrasi Açısından Kritik Noktalar", içinde Türk Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim, (HeinrichBöllStiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, (Çev.): Bayram, S., 1. Baskı, İstanbul, 2010), 86.
- Dağ Rahman, "The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relation in Turkey", *Journal of Global Analysis*, 6/2 (2016), 157-177.
- Demirel Tanel, "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy", *Middle Eastern Studies*, 40/1 (2004), 127-150
- Ensaroğlu Yılmaz, "Sivil Toplumun ve Siyasi Partilerin Talep ve Rollerini. Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri", (*Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, 2010), 57.
- Etzioni-Halevy Eva, "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel", *Armed Forces and Society*, 22 (1996), 401-417.
- Feaver Peter D., "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", *Armed Forces and Society*, 23/2 (1996), 149-178.
- Field Lowell vd., "Siyaset Sosyolojisi İçin Yeni Bir Elit Çerçeve", *Revue Européenne Des Sciences Sociales*, 28/88 (1990), 149-182.
- Gökçe Ali Fuat, "Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye İçin Askeri Ombudsmanlık Önerisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2012), 203-227.
- Gürsoy Yaprak, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Nedenleri". *Uluslararası İlişkiler*, 11/43 (2014), 157-180.
- Harries-Jenkins Gwyn - Charles Moskos "The Theory and Politics of Civil-Military Relations, *Current Sociology*, 29/3 (1981), 43-73.
- Heper Metin, "The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy", *Comparative Political Studies*, 25/2 (1992), 169-194.
- Kanbir Figen, "Türkiye'deki Seçkinlerin Toplumsal Yapıda Dönüşümü: "Hegemonik Elitler", *Journal of International Social Research*, 7/34 (2014), 678-685.
- Karaosmanoğlu Ali- Gökakın Behice Özlem, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, TOBB Üniversitesi, 7/27 (2010), 29-50.
- Karataş Murat, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11/32 (2022), 303-323.
- Kurtbaş İhsan, "Türkiye'de Politik Değişim ve Siyasi Elitler Merkez-Çevre Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye'de Bir Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler", *International Journal of Social Science*, 54 (2017), 179-204.
- Ömer Laçiner, "Orduların Demokratik Denetimi", s. 37, içinde Türk siyasetinde ordunun rolü: asker-sivil ilişkileri, güvenlik sektörü ve sivil denetim, ss: 36-40, (HeinrichBöllStiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, (Çev.): 1 2010), 37.
- Öner Şerif, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları". *ÇYYD*, 10/2 (2001), 51-67.
- Schiff Rebecca, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", *Armed Forced and Society*, 22/1 (1995), 7-24.
- Tunç Ahmet ve Özdemir Fatmanur, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Siyasete Etkisi", *Turkish Studies-Social Sciences* (2020), 3179-3196.
- Yılmaz Ensar, "Türkiye'de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/1, 2010), 195- 207.

3. Tezler

- Anderson Jamie M., *Civil-Military Relations and Concordance Theory: A Case Study of Argentina*, Naval Postgraduate School, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Uluçakar Mustafa, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.